

Отримано: 3 травня 2018 р.

Прорецензовано: 29 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 1 червня 2018 р.

e-mail: coalision@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-2(70)-93-96

Колесник А. В. Соціальні аспекти українсько-єврейської комунікації у прозових творах Івана Франка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 93–96.

УДК: 821.161.2-3

Колесник Алла Валеріївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, м. Дніпро

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА

У статті аналізуються особливості художнього зображення українсько-єврейської комунікації у прозових творах Івана Франка, зокрема соціальні аспекти міжкультурних взаємин, в контексті історичної ситуації Галичини кінця XIX – початку XX століття. Розглядаються вчинки підприємців та їх наслідки для українського населення на прикладі ранніх оповідань І. Франка “Добрий заробок”, “Сам собі винен”, “Домашній промисл”, “Гава”.

Ключові слова: українсько-єврейська комунікація, Іван Франко, художня проза, соціальні аспекти, Галичина.

Колесник Алла Валерієвна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства,
Придніпровская государственная академия строительства и архитектуры, г. Днепр

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УКРАИНСКО-ЕВРЕЙСКОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРОЗЕ ИВАНА ФРАНКО

В статье анализируются особенности художественного изображения украинско-еврейской коммуникации в прозе Ивана Франко, в частности социальные аспекты межкультурных взаимоотношений, в контексте исторической ситуации Галиции конца XIX – начала XX столетий. Рассматриваются поступки предпринимателей и их последствия для украинского населения на примере ранних рассказов И. Франко “Хороший заработок”, “Сам себе виноват”, “Домашний промысел”, “Гава”.

Ключевые слова: украинско-еврейская коммуникация, Иван Франко, художественная проза, социальные аспекты, Галиция.

Alla Kolesnyk,

Ph.D. (Philol.), Associate Professor,
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, Dnipro

SOCIAL ASPECTS OF UKRAINIAN-JEWISH COMMUNICATIONS IN PROSE OF IVAN FRANKO

In the article features of artistic depiction of Ukrainian-Jewish communications in Ivan Franko's novels are analyzed, in particular its social aspects in the context of the Galician historical situation of the late nineteenth and early twentieth centuries.

The study of Jewish problematics in the artistic heritage of Ivan Franko, which illuminates the sphere of human relationships and the Jewish existence in Galicia, is an important aspect of modern Franko science in Ukraine.

The peculiarities of the image of Ukrainian-Jewish intercultural relations in the works of Ukrainian writers are related to historical circumstances: in Western Ukraine, which was part of the Austro-Hungarian Empire, and in the Eastern Ukraine, which was part of the Russian Empire, the attitude towards the Jews and their position differed. In the article common features in artistic depiction of social aspects of Ukrainian-Jewish interaction in Ivan Franko's novels “Good earnings”, “His own fault”, “Home industry”, “Hawa” are analyzed.

Key words: Ukrainian-Jewish communications, Ivan Franko, novels, social aspects, Galicia.

Постановка проблеми. Особливості зображення українсько-єврейських міжкультурних взаємин у творчості українських письменників XIX – початку XX століть пов'язані з історичними обставинами на зламі століть, зокрема з тим, що Західна Україна на той час була під владою Австро-Угорської імперії, а Наддніпрянська і Східна Україна – частиною Російської імперії. Становище євреїв у кожній з імперій відрізнялося, що, своєю чергою, впливало на перебіг міжетнічної комунікації. Різні аспекти українсько-єврейських взаємин отримали висвітлення в українській художній прозі кінця XIX – початку XX століть. Але найширше українсько-єврейські взаємини відобразились у творчості видатного письменника та громадського діяча Західної України Івана Франка.

Дослідження особливостей художнього висвітлення І. Франком соціальних аспектів українсько-єврейських взаємин дозволять з'ясувати його суспільні погляди на причини непорозуміння у міжетнічній комунікації та на шляхи її поліпшення. Визначення ролі І. Франка у суспільних і культурних процесах Галичини залишається актуальним питанням для сучасного франкознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єврейська тематика в українському літературознавстві залишається малодослідженою. Нині існують окремі наукові розробки з єврейської теми, зокрема у творчості І. Франка, здійснені українськими науковцями (Я. Грицак [5], З. Гузар [6], Т. Гундорова [7], І. Набитович [13] та інші). Наявні також закордонні дослідження, присвячені єврейській темі в цілому в українській літературі (Г. Грабович [4], І. Лисяк-Рудницький [10], М. Шкандрій [3]), та, зокрема, у творчості І. Франка (М. Ласло-Куцюк [1], Р. Мних [2; 11; 12]). Комплексний аналіз єврейської тематики в художній прозі І. Франка здійснений автором даної статті [9].

Метою статті є аналіз художнього висвітлення соціальних аспектів українсько-єврейської комунікації у прозових творах Івана Франка та з'ясування поглядів письменника на поліпшення міжетнічних стосунків.

Виклад основного матеріалу. Основні відмінності життя євреїв у Західній і Східній Україні визначались різницею внутрішньої політики Австро-Угорської та Російської імперій, що впливало на міжкультурні відносини в цих державах і на ставлення до етнічних меншин, зокрема до євреїв. Австрійський устрій був більш демократичним, надаючи євреям соціальні й економічні права – у вільному веденні торгівлі, володінні землею, можливості обирати місце проживання. Євреї Галичини, становлячи близько 11 % мешканців, могли вільно обирати вид діяльності: сільське господарство, (було задіяно близько 14 % єврейського працездатного населення), ремісництво чи торгівля. Переважна більшість євреїв займалась саме торгівлею, утворюючи соціальний прошарок торговців, орендарів, корчмарів. На відміну від Австро-Угорщини, у Російській імперії євреям було заборонено володіти землею, були встановлені обмеження у веденні торгівлі, дозволялось мешкати лише у межах чітко визначеної території – гетто [8].

Важливим показником позитивного перебігу міжетнічної комунікації в Галичині була відсутність гострих конфліктів між українським та єврейським населенням на відміну від тієї частини України, яка перебувала у складі Російської імперії, де в кінці XIX століття хвиля єврейських погромів охопила 150 населених пунктів.

Отже, в останні десятиліття XIX століття, у час творчості І. Франка, євреї Галичини мали такі ж права, як і українці. Більшість євреїв займалась торгівлею, проте їхнє соціальне забезпечення залишалось на низькому рівні через те, що українське населення не мало грошей для купівлі товарів. У великих населених пунктах, де скупченість євреїв була більшою, між торговцями виникала внутрішня конкуренція [5].

Водночас, як відзначає І. Свенціцький, існував і такий прошарок підприємців, що отримував прибутки будь-яким способом – "...п'янством, облесним словом, обманним замислом, лихвою і неправдою..." [14, с. 262], завдаючи збитків українському населенню.

Соціальні аспекти українсько-єврейських взаємин відобразились у художній прозі Івана Франка. У ранній період творчості І. Франко дотримувався соціалістичних поглядів і вбачав основу для створення нового суспільства у наданні економічної рівності усім людям. Тому у низці художніх творів – оповідання "Добрий заробок", "Домашній промисл", "Сам собі винен", "Гава" та інші – письменник зображує злидні селян, складні життєві ситуації, що утворилися внаслідок нелюдського ставлення до пересічного робітника. Хоча здебільшого винуватцями людської трагедії зображені місцеві урядники, проте часто – і торговці-євреї. Письменник відстоює гуманістичні позиції, прагне справедливості у вирішенні долі кожної людини.

Так, в оповіданні "Добрий заробок" (1881 р.) відтворено долю селянина Панька, якого ошукав постачальник цісарських магазинів, призначивши селянинові за допомогою місцевого війта непомірний податок на працю, через несплату якого у Панька забрали хату. В останньому абзаці йдеться про те, що хату за безцінь купив "жид Йойна на хлів для телят" [15, т. 15, с. 235]. І хоча опису того, щоб Йойна зазіхав на хату Панька ми не знаходимо, але результат ошуканства говорить сам за себе.

Подібну ситуацію, коли єврей-шинкар за безцінь викупив хату та землю свого боржника, зображено в оповіданні "Сам собі винен" (1880). Проте в цьому творі письменник вже описує план шинкаря ошукати українського селянина, всі його вчинки, спрямовані на досягнення бажаного результату: Мортко не просто купив землю за зниженою ціною, а підмовив інших урядовців, зокрема – возного, встановити низьку ціну на власність Миколи Прача – 40 ринських замість 150, та домовився з іншими євреями, щоб взагалі не брали участі у торзі.

Більш детально соціальну ситуацію та негаразди населення Галичини І. Франко наводить в оповіданні "Домашній промисл. Оповідання ложкаря" (1887 р.), в якому бачимо несправедливість уряду, місцевого маршалка, щодо оподаткування праці пересічного селянина, зокрема мова йде про ремесло, яке передавалось в селянській родині з покоління в покоління і приносило мізерний прибуток, проте давало змогу заробити на шматок хліба. Одним з таких "зарібників" в оповіданні є селянин Яць Яремишин, який займався виготовленням ложок для домашнього вжитку для себе і сусідів. Проте так звана "турбота" повітового маршалка про домашнє ремесло призвела до повної заборони займатися цією працею у випадку відсутності дозвільних документів, які, своєю чергою, було неможливо отримати.

При цьому спочатку Яць вважає рішення маршалка не так допомогою селянинові, як засобом "оборони від жидів", наводячи опис того, як євреї "хитро взяли в свої руки" декількох знайомих йому ремісників, та й то так, що "бідолахи днями й ночами всею хатою сидять і роблять ложки для жидів по 10 кр[ейцерів] від копи. ...але за роботу такий бідолаха ледве стільки дістає, що з тяжкою бідною може видихати" [15, т. 16, с. 258]. Якщо селянин не погоджувався добровільно погодитися на такі умови праці, то торговці вдавалися до нечесних методів, зокрема підмовляли урядовців встановлювати ремісникові податок на вироблену продукцію, яка створювалась переважно для побутових потреб і особистого вжитку та лише частково віддавалась на продаж. Лише окремі урядовці розуміли ситуацію та не погоджувались на змову: "комісар був чесний чоловік, жидам на слово не повірив, ... жидів відправив ні з чим" [15, т. 16, с. 258]. Тобто знаходимо в цьому оповіданні опис нечесних вчинків євреїв-торговців, їхнього ошуканства у ставленні до ремісників. Розповідач з жалем говорить про результат політики повітового уряду. Адже багато чесних ремісників втратили роботу та можливість заробити на хліб і змушені були працювати на євреїв-"гешефтсманів" за дуже низьку оплату.

Більш детально такі вчинки євреїв-торговців, як використання складних обставин життя збіднілих людей для власного прибутку, І. Франко зобразив в оповіданні "Гава. Образок з життя підкарпатського народу" (1888). Письменник відтворив процес зміни Гава, сироти єврейського походження, з розумного і здібного до навчання хлопчика на жорстокого підприємця, для якого гроші та матеріальні здобутки стали вищими за моральні цінності. До цього призвели обставини, в яких зростав Гава, щоденно здійснюючи боротьбу за кращі умови життя, долаючи злидні, а часто й голод. У творі описується як наполегливо і терпляче Гава ловив раків у холодній воді, виснажений голодом, маючи мету вдало продати цей товар і отримати гроші. А іншим разом – ретельно рахував і перекладав сірники з однієї коробочки в іншу, знов для прибутку, порушуючи традицію свого народу – не працювати в суботу, за що його сварила опікунка. Все це характеризує Гава як здібного юнака, окреслює портрет вольової, сильної людини, здатної досягти своєї мети. Водночас в оповіданні показано причини негативних змін у душі Гава, однією з яких було ставлення селян до юнака, які, дізнавшись, що він ловить раків у їхній річці для продажу, тобто хоче отримати прибуток з їхнього продукту, – категорично заборонили це робити. До того ж побили Гава, через що він зненавидів селян [15, т. 18, с. 11].

Починаючи з цієї події, життя Гави перетворюється на суцільний “гешефт”, умотивований щоденним прагненням отримати більший прибуток. А найуспішнішим “гешефтом” Гави стало використання праці родини Староміських – чесних ремісників, які займалися виготовленням і продажем традиційних для жіночого українського вбрання очіпків. Через власну необачність і довірливість родина потрапила у залежність від Гави, підписавши з ним контракт, за яким вони змушені були постійно працювати, отримуючи при цьому замалу оплату праці. Гава довго і наполегливо йшов до своєї мети, спеціально створюючи такі умови, за яких буде підписаний вигідний йому контракт. “Всі вони будуть робити на мене!” [15, т. 18, с. 25] – так була сформульована кінцева мета Гави, яку він досяг нечесним способом, порушуючи людську мораль.

На прикладі Гави та його взаємин з оточуючими І. Франко показав проблеми суспільства в цілому, адже такі вчинки євреїв-гешефтсманів, унаслідок яких українські селяни ставали жертвами економічного визиску, були приводом до міжетнічної ворожнечі. Тому І. Франко у статті “Семітизм і антисемітизм у Галичині”, наводячи огляд відносин між євреями і неєвреями, наголошує, що “жодна релігія, ... жодна народність не були й не можуть бути предметом нашої ненависті. Таким предметом були й лишається на все тільки всякий утиск, усякий визиск і всяка облуда” [16, с. 318].

Неодноразово письменник звертається до релігійних елементів з метою виправдати своїх персонажів, дати їм можливість залагодити ганебні наслідки їхніх вчинків.

Наприклад, в оповіданні “Як Юра Шикманюк брів Черемош” корчмар Мошко у важку хвилину свого життя, викликаний страхом смерті, звертається до Бога, читаючи псалтир. Мошко розкаюється у тому, як він вчинив із Юрою. Проте все це відбувається з Мошком у напівсні, чим робиться натяк на неможливість такої дії Мошка в реальності. І дійсно, коли Юра з’явився у шинку, Мошко дуже перелякався, пережив найстрашнішу хвилину в житті, і повернувся до реальності з іншими думками. Його моральна зміна була нетривалою, фрагментарною, але мала позитивні наслідки – Мошко повернув Юрі його майно.

У повісті “Воа constrictor” також спостерігаємо тимчасові позитивні зміни в душі єврея-мільйонера Германа Гольдкремера, який переживає моральне переродження, подібно до Мошка, під страхом смерті, що був викликаний спробою сина Готліба убити Германа. Ця подія спонукає Германа до роздумів, спрямованих на пошуки причини такого становища у його житті. Врешті, у напівсвідомому стані Герман опиняється біля нужденної хати вдови ріпника. Під впливом побачених злиднів та розуміння страждання інших на його очах з’явилися сльози, і він кинув гроші у віконце вдови. Водночас розповідач натякає на те, що така зміна в душі Гольдкремера тимчасова і що, вочевидь, він знову повернеться до свого попереднього способу життя: “Якась дика, незнана сила поперла його, і він пустився щосили утікати ...” [15, т. 14, с. 440].

Висновки. В оповіданнях І. Франка ми проаналізували соціальні аспекти українсько-єврейської комунікації – економічна нерівність, бідність більшості українського населення, вимушеність селян працювати на євреїв-підприємців, які використовували складні обставини життя людей для власного прибутку, вдаючись до обману робітників, – що створювало негативне тло міжетнічної комунікації у суспільстві Галичини.

Але, якщо в ранніх оповіданнях “Добрий заробок”, “Сам собі винен”, “Домашній промисл” факти економічного визиску лише представлені як важкі фрагменти життя населення, то в оповіданні “Гава” І. Франко намагається дослідити причини вчинки євреїв, психологію їхньої діяльності, за допомогою аналізу обставин та їх впливу на людину довести, що суспільство самі створювало таких жорстоких підприємців, як Гава – “павуків”, що обплутували своїм павутинням беззахисних жертв. Як наслідок – українське населення відштовхувало від себе євреїв, культивуючи ускладнення українсько-єврейської комунікації.

У представленій статті висвітлено соціальні аспекти українсько-єврейської комунікації в контексті історичної ситуації Галичини. Зазначимо, що І. Франко наводив і позитивні приклади українсько-єврейських взаємин у повісті “Петрії і Довбушки”, романі “Перехресні стежки”, оповіданнях “До світла!”, “Полуйка” та інших творах, що розглянуто у комплексному дослідженні автора [9].

Подальші дослідження художнього зображення українсько-єврейської комунікації у творчості І. Франка та інших українських письменників дозволять повніше осягнути детермінанти складних міжетнічних стосунків та особливості їх висвітлення в українському літературному процесі.

Література:

1. Laszlo-Kuŕiuk M. Diachrony and Synchrony in the Rendering of Jewish Proper Names in Ukrainian Literary Sources / M. Laszlo-Kuŕiuk // *Jews and Slavs*. – Vol. 1 / Edited by W. Moskovich (Editor-in-Chief). – Jerusalem – St. Petersburg: NAUKA Publishers, 1993. – P. 267 – 280
2. Mnich Roman. Єврейський дискурс Івана Франка: причини до історії “прогресивного антисемітизму” в Галичині / R. Mnich // *Jews and Slavs*. – Jerusalem – Siedlce, 2013. – Vol. 23: Galicia, Bukovina and Other Borderlands in Eastern and Central Europe. Essays on Interethnic Contacts and Multiculturalism / Edited by W. Moskovich, R. Mnich, R. Tarasiuk. – P. 117 – 144.
3. Shkandrij Myroslav. Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity. – New Haven: Yale University Press, 2009. – 265 p.
4. Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есеї, полеміка / Г. Грабович. – К.: Критика, 2003. – 631 с.
5. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак. – К.: Критика, 2006. – 631 с.
6. Гузар З. Оповідання Івана Франка “Слимак” / З. Гузар // *Вісник Львівського університету: зб. наук. праць. Серія філологічна. Франкознавство*. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 51. – С. 25–31.
7. Гундорова Т. І. Єврейський акцент у народницькій концепції Івана Франка / Т. І. Гундорова // Яценко Михайло Трохимович (до 90-ліття від дня народження). In *memoriam*: зб. наук. праць / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Гоголезнав. центр Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя; Бердянський держ. пед. ун-т; відп. за вип. П. Михед. – Ніжин, 2014. – С. 110 – 128.
8. Евреи в Украине: учебно-методические материалы [приложение к курсам “История Украины” и “Всемирная история”] [в 3-х ч.] / сост. И. Б. Кабанчик; Всеукр. науч.-просвет. центр “ТКУМА”. – изд. 5, доп. и испр. – Днепропетровск, 2004. – 232 с.
9. Колесник А. В. Єврейська тематика в художній прозі Івана Франка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / А. В. Колесник. – Київ, 2016. – 20 с.
10. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / І. Лисяк-Рудницький; пер. з англ. М. Бадік та ін. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 554 с.
11. Мних Р. Іван Франко і єврейство / Р. Мних // *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. – Band 56. – Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2010. – С. 99–108.
12. Мних Р. Іван Франко і єврейство у Австро-Угорщині кінця 19 – початку 20 століття // *Франкознавчі студії: зб. наук. праць / гол. ред. Є. Пшеничний. – Дрогобич: Коло, 2012. – Випуск п’ятий – С. 147–176.*

-
13. Набитович І. Модерністичні тенденції показу образів євреїв та українсько-єврейських взаємин у романі Івана Франка «Перехресні стежки» / І. Набитович // Франкознавчі студії: зб. наук. праць / гол. ред. Є. Пшеничний. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Вип. перший. – С. 142 – 147.
 14. Свенціцький І. Суспільне тло творчості Івана Франка / І. Свенціцький // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1930. – Т. ХСІХ. – С. 261 – 289.
 15. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР; [ред. кол. Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1976 – 1984.
 16. Франко І. Я. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. – Львів: Каменяр, 2001. – 434 с.